

УДК 821.161.2-1 : 81'373.611

ТЕТЯНА НІКОЛАШИНА,
ЛЮБОВ СОЛОГУБ

(Полтава)

РЕДУПЛІКАТИ У СТРУКТУРІ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕЗІЇ

Ключові слова: редуплікати, редуплікація, редуплікативні утворення, звуковий склад редупліканта, семантична універсальність редуплікації, мультиплікативні дієслова, ритміко-синтаксична структура вірша, повна, неповна дивергентна редуплікація.

Дослідити до кінця глибини лінгвостилістики поетичного слова Т. Шевченка неможливо, тому що заслуга поета «перед українською культурою полягала насамперед у тому, що він надавав літературній мові внутрішньої естетичної впорядкованості, збагативши народнорозмовну мову органічним уведенням у неї елементів із інших джерел і тим самим відділивши мову літератури від по-

бутової мови» [7, с. 10]. Цим пояснюється розмаїття Шевченкового слова і гнучкість синтаксису його поетичних творів.

Незважаючи на широкий діапазон опрацьованих питань у фонетичній, лексичній, фразеологічній, словотвірній, граматичній, стилістичній площині мовної системи ідіостилю Т. Шевченка, недостатньо вивченою натепер залишається проблема функційних та словотвірних потенцій редуплікатів у його поетичному дискурсі. Функційна особливість редуплікатів в українській мові полягає в тому, що вони акцентують увагу на сказаному, увиразнюють його, посилюють емоційність, експресивність і ритмічність поетичної мови.

Складність та неоднозначність лінгвістичної сутності редуплікації засвідчують різні погляди науковців на цей клас дериватів, тому виникає потреба визначити особливості редуплікаційних утворень у Шевченковому поетичному дискурсі.

Поезія Т. Шевченка багата не тільки на тавтологічні й синонімічні звороти народнопоетичного та народнорозмовного характеру, на парні, ритмічні, ампліфіковані повтори, а й на редуплікативні утворення, основна функція яких полягає в художньому увиразненні поетичної мови, посиленні її експресивно-зображувальних властивостей.

Мета наукової розвідки – з'ясувати функційно-семантичні й структурні особливості редуплікативних номенів у поетичному мовленні.

Матеріалом для дослідження редуплікативних слів послуговували поетичні твори першого періоду (1837–1843) та другого періоду життя і творчості (1843–1847) основоположника нової української літератури Т. Шевченка. Основним методом дослідження є описовий метод і його основні прийоми інвентаризації та систематизації мовних одиниць.

Найпомітніші наукові праці про редуплікацію пов'язані з іменами як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців Н. Алієвої, В. Виноградова, О. Крючкової, О. Оглобліна, Ф. Рожанського, О. Тараненка, О. Федяєвої та інших [12; 1; 3; 4; 6; 8; 9].

О. Тараненко стверджує, що «редуплікація (лат. reduplication – подвоєння), повтор, подвоєння – повне або (частіше) часткове повторення кореня, основи або всього слова, іноді афікса без зміни чи з деякою зміною їх звукового складу як спосіб творення нових слів, фразеологічних одиниць, синтаксичних конструкцій або як спосіб вираження граматичних значень з семантичним посиленням і експресивним увиразненням цих одиниць» [8, с. 507].

У такій дефініції закладено, що редуплікація найчастіше виявляється у словотворенні й репрезентується складним словом або аналітичною морфологічною формою різного типу.

Наголосимо на тому, що редуплікація – це свідоме повторення в межах певного мовленнєвого відрізка однієї й тієї ж мовної одиниці з певною словотвірною, граматичною, семантичною або стилістичною метою. З'ясовуючи поняття редуплікації, ми дотримуємося точки зору Н. Алієвої, яка стверджує, що «редуплікації – це процес формування редуплікатів і механізм, за допомогою якого формуються мовні одиниці, що редуплікаційне слово – це нова лексична одиниця, яка може мати нові граматичні особливості і бути граматичною формою вихідної одиниці» [12, с. 413].

Функціонування редуплікатів у поетичному дискурсі передбачає образне відтворення автором ідеї експресивності, посилення, увиразнення якості, показу інтенсивності та повторюваності дії, множинності процесів тощо.

В українській мові редуплікація може бути повною (повне повторення редупліканта: складу, морфеми, основи і слова), неповною (часткове повторення редупліканта в редуплікаторі) і дивергентна (зі зміною звукового складу редупліканта). У поетичних творах Т. Шевченка використано два види редуплікації: 1) повна: «А Ярема по долині / *Ледве-ледве* ходить, / Не дивиться, не слухає» [10, с. 157]; 2) неповна: «Довго вони, як бачите, / *Меж мови-розмови* / Цілувались, обнімались / З усієї сили» [10, с. 164].

Зазначимо, що структурна та семантична своєрідність редуплікації зумовлена типологічними особливостями взаємозумовлених відношень, зокрема ієрархічних (будова одиниці), синтагматичних (відношення між собою в мовленні одиниць одного рівня), парадигматичних (способи групування одиниць у різні класи).

С. Єрмоленко зазначає, що «з народнопісенною поетикою споріднені й типові усталені формули, де об'єднуються два синоніми або два близькі видові поняття, співвідносні з одним родовим, тому така «парність» у доборі семантично близьких слів організовує ритміко-синтаксичну структуру Шевченкового вірша, уподібнює його народній пісні» [2, с. 3].

Наголосимо на тому, що редуплікація може полягати не тільки в повторі звукового складу редупліканта, але й у повторі його семантики при синонімічній редуплікації. Для прикладу розглянемо зразки синонімічних утворень: 1) іменникових сполук, напр.: «*І стежечка-доріжечка*, / Яром та горою / утоптана до ворожки, / Поросла травом» [10, с. 372]; «*Проклятий час-годинонька*, / Що ти народилась» [10, с. 69]; «*Стеблину-билину* вітри рознесуть» [10, с. 157]; «*Думки-гадоньки* не мають, / В'ються-гнується та співають» [11, с. 498]; «*Як ту воду, цебрам-відром* / Вино розливають» [10, с. 91]; 2) прикметникових сполук, напр.: «Веселая присниться мати, / *Давне-колишній* та ясний / присниться сон мені!.. і ти!..» [11, с. 506]; 3) дієслівних сполук, напр.: «*Ревуть-завивають*: „Поховали дітей наших і нас розривають”» [10, с. 237]; «*Плаче-ридає*, / До бога руки здійсмає, / кайдани ламає, / Утікає на вольную волю...» [10, с. 239]; 4) прислівникових утворень, напр.: «Поглядає *туди-сюди* – / Де-де будь роботі?» [10, с. 129]; «*Тяжко-важко* в світі жити / Сироті без роду» [10, с. 48]; «*Гуля Максим, гуля батько* / *Степами-лісами*» [10, с. 174]; «*Пішла баба у танець*, / А за нею *горобець*, / *Викрутасом-вихилясом...*» [10, с. 212].

Образне мислення Т. Шевченка-живописця позначається на творчості Т. Шевченка-поета. Яскравим прикладом цього є живописні пейзажні картини, відтворені іменниковими, прикметниковими, дієслівними, прислівниковими редуплікатами, які слугують для створення зорових та звукових образів у поезії Кобзаря. Розглянемо це на прикладі вступного пейзажу до балади «Причинна», який складається з трьох катренів, що гармонійно відтворюють різногранну, але цілісну картину бурі на Дніпрі. «Шевченко збагачує свій текст енергетикою народнопісенної образности, – пише В. Пахаренко, – крім того, бачимо внутрішньофразову гармонію – коли всі слова спрямовані на розкриття ідеї, досягнення авторської мети» [5, с. 66]. Живописна практика допомогла митцю створити цілісний річко-

вий пейзаж – це Дніпро, верби, хвилі, місяць, сичі, ясен. Наголосимо на тому, що вся створена картина гіперболізована, а це одна з особливих рис романтизму.

У другій строфі автор змальовує картину неба в буряну ніч: «І блідий місяць на ту пору / Із хмари *де-де* виглядав, / Неначе човен в синім морі, / То виринав, то потопав» [10, с. 33]. Автор знаходить оптимальний прийом для створення зорового образу нічного неба, тому кожне слово у строфі не випадкове, доцільне, спрямоване на розкриття ідеї. Місяць «*блідий*», подібний до човна в морі, бо неповний. Велич Дніпра, силу бурі підкреслюють у тексті редуплікативний прислівник *де-де* із значенням «*то там, то тут; зрідка*» й однорідні прості дієслівні присудки «*то виринав, то потопав*», виражені родовими формами дієслів недоконаного виду, з'єднані розділовими сполучниками сурядності *то...то* – виразниками розділових семантико-синтаксичних відношень із відтінком чергування дій.

Т. Шевченко у степовому пейзажі створює образ тополі: «По діброві вітер вие, / Гуляє по полю, / Край дороги гне тополю / До самого долу» [10, с. 113]. У тополі «*стан високий, лист широкий*», вона «*тонка, гнучка*», особлива градація атрибутивної ознаки досягається за допомогою редупліката якісного прикметника *тонка-тонка*, наприклад: «*Тонка-тонка та висока – / До самої хмари*» [10, с. 120].

Як свідчить фактичний матеріал, поет широко використовує редуплікативні слова для змалювання внутрішнього світу героїв, відтворення психоемоційного стану, наприклад: «*Тяжко-важко* сиротині, / А ніхто не бачить...» [10, с. 122]; «А наймичка невсипуща / Щовечір, небога, / Свою долю проклинає, / *Тяжко-важко* плаче; / І ніхто того не чує, / Не знає й не бачить...» [10, с. 425].

У творах Т. Шевченка редуплікати виступають також стилістичним засобом посилення драматизму, наприклад: «*Сумно-сумно* (отак було / По всій Україні / Проти ночі Маковія, / Як ножі світили)» [10, с. 168]; часто трагізму зображуваного, підкреслення напруженості внутрішнього стану оповідача, характеру його ставлення до описуваних подій і героїв, наприклад: «*Тяжко-тяжко* плаче: «Сини мої, сини мої! / На ту Україну / Дивіться: ви за неї / Й я за неї гину»» [10, с. 126].

На думку О. Оглобліна, семантична універсальність редуплікації як способу творення слів полягає у відтворенні інтенсивності ознаки, а також міри. Цей спосіб словотвору має значення кількості та ступеня міри, який реалізується в різних лексико-граматичних класах у таких модифікаціях: «для предметних значень – це множинність, різноманітність і схожість, для ознаки кількості – це ступінь якості, для процесів – це тривалість і багатократність» [4, с. 173].

У поетичних творах Т. Шевченка редуплікаційні слова репрезентовані такими моделями: 1) повний повтор цілого слова дупліканта і дуплікатора: Adjec1-Adjec1, Verb finitum1-Verb finitum1, Adv1-Adv1, Inter1-Inter1; 2) неповний повтор: Subs1-Subs1 suf (-ісіньк-), Subs1-Subs1 suf (-оньк-), Verb infinitivus1- pref (за-)Verb infinitivus1, Verb finitum1- pref (по-)Verb finitum1, Verb finitum1- pref (ви-) Verb finitum1, Adv1 suf (-есеньк-)-Adv1.

Розглянемо детально вищезазначені словотвірні моделі редуплікативів у поезії Т. Шевченка.

Значення множинності, різноманітності, схожості відтворюють іменники з конкретним значенням, утворені за моделями (Subs1-Subs1 suf (-еньк-), Subs1-Subs1 suf

(- оньк-)), наприклад: «Той блукає за морями, / Світ переходжає, / Долі-доленьки шукає – / Немає, немає...» [10, с. 359]; «І гадки-гадоньки не має, / Пасе, і доїть, і стриже / Свою худобу та співає...» [11, с. 509]. Суфікс -еньк- та -оньк- вносить сему здрібнілості, градація якої в реальному об'єктові зреалізована у зменшено-кількісному вимірі, крім того, формує в редуплікаті експресивно-оцінний відтінок.

Якісні прикметники (Adjec1-Adjec1), (Adjec1- p ref (пре-)Adjec1) на позначення розміру предмета або будівлі, вираження якісної ознаки, наприклад: «І хлинули сльози; / Дрібні-дрібні полилися» [10, с. 194]; «Тойді здоровий-прездоровий / Зробили з його лазарет» [11, с. 257]; «У неділеньку у святую / У досвітню годину / У славному-преславному / Місті Чигирині...» [11, с. 245].

Відзначимо, що мультиплікативні дієслова позначають дії, розчленовані на необмежено повторювані акти і пов'язані із семантичною категорією кратності, яка реалізується в загальнодієслівній категорії аспектуальності та її субкатегоріях: виду і родів дієслівної дії. «Редуплікаційні форми дієслів, – пише Ф. Рожанський, – відтворюють семантику множинності в її різних проявах: мультиплікативності, ітеративності, дистрибутивності, дуративності, множинності об'єкта, інтенсивності» [6, с. 64].

У Шевченкових поезіях дієслівні редуплікати репрезентовані особовими та родовими формами недоконаного виду (Verb finitum1-Verb finitum1), наприклад: «Ох, старі голови та розумні: химерять-химерять та й зроблять з лемеша швайку» [10, с. 170]; «Найнялася носить воду, / бо грошей не стало.../ Носила-носила, / Кіп із вісім заробила...» [10, с. 194]; «Дніпро берег рие-рие, / Яворові корінь миє...» [11, с. 499].

У процесі перфективізації дієслова (Verb infinitivus1- p ref (за-)Verb infinitivus1), (Verb finitum1- p ref (по-)Verb finitum1), (Verb finitum1- p ref (ви-) Verb finitum1) як недоконаного, так доконаного виду з мультиплікативною семантикою можуть набувати значення певної тривалості дії, яке формально виражене префіксами за-, по-, ви-, при цьому семантичний компонент багатократності не втрачається, а навпаки увиразнюється, посилюється, наприклад: «Не дай мені вік дівувати, / Коси мої плести-заплітати...» [11, с. 247]; «Оксано, Оксано! Де ти ділась-поділась» [10, с. 194]; «Отак-то я в Суботіві / Росла-виростала!» [10, с. 389]; «Пішла еси, / Трохи не співаєш / Та кесаря Юпітера / Хвалиш-вихваляєш» [11, с. 395].

Дієслівні редуплікати семантичних груп «говоріння», «фізична дія особи» характеризуються нездатністю мотивувати похідні із значенням повторюваності дії певної тривалості, це пов'язане зі семантикою миттєвості, раптовості дії, наприклад: «А вона все в'яла / Та нашого злого пана / Кляла-проклинала» [10, с. 479]; «Нехай н'є-ун'ється, / Не моїми кров-сльозами – синьою водою / Дніпровою...» [10, с. 482].

Атрибутивні ознаки ознак, психічний стан істоти, спосіб виконання дії, місце і час дії передають редуплікативні утворення якісно-означальних та предикативних прислівників (Adv1-Adv1), прислівників способу дії (Adv1 suf (-есеньк-) -Adv1), (Adv1-Adv1), обставинних прислівників місця (Adv1-Adv1), обставинних прислівників часу (Adv1-Adv1), наприклад: «І малий / Райочок мій снідтиха-тиха / Підкрадешся, наробиш лиха...» [11, с. 507]; «Сумно-сумно гайдамаки / За-

лізную силу / Поховали...» [10, с. 479]; «І сумно-сумно в хаті стало» [10, с. 168]; «І Отче наш тихо-тихо, / Мов крізь сон, читала» [10, с. 435]; «Нездужає Катерина, / Ледве-ледве дише...» [10, с. 67]; «І хвилю, ревучи, далеко-далеко / У синєє море на ребрах послав» [10, с. 272]; «Усміхнися, моє серце, / Тихесенько-тихо, / Щоб ніхто і не побачив...» [11, с. 171]; «А поки те, та се, та оне... / Ходімо просто-напростець...!» [11, с. 537]; «Гамаліє, вітер віє, / Ось-ось наше море!...» [11, с. 279]; «Довго-довго тільки – «серце», / Та й знову німили» [10, с. 162]; «Хвала вам, лицарі святіє! / Вовіки-віки похвала!» [11, с. 402]; «Пливе, пливе... от-от доплив!» [10, с. 264]; «До сходу сонця, рано-рано!» [11, с. 457]; «У неділю вранці-рано / Синє море грало...» [11, с. 473]; «Рано-вранці новобранці / виходили за село» [10, с. 35]; «З давнього-давня у гаї над ставом / Удвох собі на хуторі жили, / Як діточок двоє, – / Усюди обоє» [10, с. 419].

Спорадично функціують звуконаслідувальні редуплікати (Inter1-Inter1), що відтворюють той чи той звук, а також указують на швидкість, різкість здійснення дії, наприклад: «Сірі гуси в ірій, ірій / По чотири, по чотири / Полетіли – гел-гел!» [10, с. 303]; «Ой гоп, чики-чики, / Та червоні черевики...» [10, с. 479].

Найуживаніші редуплікати на зразок *де-де*, *тяжко-важко*, *ледве-ледве*, *сумно-сумно*, *от-от*, *вранці-рано*, *тихесенько-тихо*, *одна-однісінька* особливо увиразнюють експресію Шевченкового поетичного вислову, наприклад: «Утомилась завірюха, / *Де-де* позіхає» [10, с. 79]; «*Тяжко-важко* сіромасі / Боротись з нудьгою» [10, с. 203]; «А Ярема по долині / *Ледве-ледве* ходить...» [10, с. 157]; «*Сумно-сумно* кругом його...» [10, с. 265]; «Кінь басує, *от-от* річку перескочить» [10, с. 322]; «*Вранці-рано* на калині / Пташка щebetала» [11, с. 25]; «Тільки осталася одна, / *Одна-однісінька* на небі...» [11, с. 189]; «*Одно-однісіньке* під тином / Сидить собі в старій ряднині» [11, с. 327].

Отже, Шевченкова мовна творчість невичерпна у своїх функційних виявах і взаємозв'язках мовних рівнів. У поезіях функціують редуплікативні слова, утворені за моделями Subs1-Subs1 suf (-ісіньк-), Subs1-Subs1 suf (-оньк-), Adjec1-Adjec1, Verb finitum1-Verb finitum1, Verb infinitivus1- pref (за-)Verb infinitivus1, Verb finitum1- pref (по-)Verb finitum1, Verb finitum1- pref (ви-) Verb finitum1, Adv1-Adv1, Adv1 suf (-есеньк-)-Adv1, Inter1-Inter1, реалізують експресивність, підсилення якості ознаки або ознаки іншої ознаки, обставин, за яких відбувається дія, увиразнюють інтенсивність, образність, повторюваність і тривалість дії, множинність процесів. Редуплікати є засобом створення художніх образів та організують ритміко-синтаксичну структуру Шевченкового вірша.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградов В. А. Редупликация / В. А. Виноградов // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М., 1998. – С. 408.
2. Єрмоленко С. Я. Шевченко і народна пісня / С. Я. Єрмоленко // Культура слова : республік. міжвідом. зб. – К., 1984. – Вип. 26 – С. 3–11.
3. Крючкова О. Ю. Редупликация в аспекте языковой типологии / О. Ю. Крючкова // Вопросы языкознания. – 2000. – № 4. – С. 82–90.
4. Оглоблин А. Материалы по удвоению в мадурском языке / А. Оглоблин // Языки Юго-Восточной Азии : Проблемы повторов. – М., 1980. – С. 173–174.

5. Пахаренко В. І. Шкільне шевченкознавство / В. І. Пахаренко. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 256 с.

6. Рожанский Ф. И. Редупликация : Опыт типологического исследования / Ф. И. Рожанский. – М. : Знак, 2011 – 256 с.

7. Русанівський В. М. Из Уманщини і з усієї України (народнорозмовне джерело мови Т. Шевченка) / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 3–12.

8. Тараненко О. Редуплікація / О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / редкол. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблик. – К., 2000. – С. 507–508.

9. Федяєва Е. В. Редупликация как одно из средств репрезентации неопределенного количества [Электронный ресурс] / Е. В. Федяева. – Режим доступа : ftp://lib.herzen.spb.ru/texst/fedyayeva_33_73_1_469_472.pdf

10. Шевченко Т. Г. Поезії у двох книгах. Кн. перша / Т. Г. Шевченко. – К. : Радянський письменник, 1989. – 512 с.

11. Шевченко Т. Г. Поезії у двох книгах. Кн. друга / Т. Г. Шевченко. – К. : Радянський письменник, 1989 – 560 с.

12. Alieva N. F. Reduplication in Southeast Asian languages : Differences in word structures / N. F. Alieva // Productivity and Creativity. Studies in General and Descriptive Linguistics in Honor of E. M. Uhledeck / Ed. By M. Janse. – Mouton de Gruyter, 1998. – P. 413–419.

ТАТЬЯНА НИКОЛАШИНА, ЛЮБОВЬ СОЛОГУБ

РЕДУПЛИКАТЫ В СТРУКТУРЕ ПОЭЗИИ ШЕВЧЕНКО

В статье раскрывается проблема функциональных и словообразовательных потенций редупликатов в поэтическом дискурсе Т. Шевченко. Функционирование редупликатов в художественной речи предполагает образное отображение автором идеи экспрессивности, усиление, акцентирование качества, демонстрации интенсивности и повторение действия, множественности процессов и т. п. Т. Шевченко в поэтических произведениях использует два вида редупликации: полную и неполную. Атрибутивные признаки признаков, психическое состояние личности, способ выполнения действия, место и время действия передают редупликационные образования качественно-определятельных наречий, предикативные наречия, наречия способа действия, обстоятельственные наречия места, обстоятельственные наречия времени.

Ключевые слова: *редупликаты, редупликация, редупликационные образования, звуковой состав редупликанта, семантическая универсальность редупликации, мультипликационные глаголы, ритмико-синтаксическая структура стиха, полная, неполная дивергентная редупликация.*

TETIANA NIKOLOSHINA, LUBOV SOLOGUB

REDUBLICATES IN THE STRUCTURE OF SHEVCHENKO'S POEM

The article reveals the problems of functional and word formation potential of reduplicates in poetical discourse of T. Shevchenko. Functioning of reduplicates in the literary speech involves author's creative reflection of the expressiveness, intensification and distinction of the quality, the performance of intensification and the repetition of the acts, multiple performances of the processes etc. T. Shevchenko used two types of reduplications in his works: complete and incomplete. Attributive features of peculiarities, psychiatric state of the person, the way of acting, set of time and place of the action which show the reduplicate units of qualifying and determined, predicative adverbs, adverbs of manner, adverbs of place, adverbs of time.

Key words: *reduplicates, reduplication, reduplicating units, sound content of reduplicates, semantic universal features of reduplication, multiplication of verbs, rhythmic and syntactic structure of the verse, complete and incomplete divergent reduplication.*

Одержано 28.02.2014 р.